

Оригиналан научни рад

УДК 911.3:314(497.11)(091);
314.117(497.11)(091)
Original scientific workЉиљана Живковић
Славољуб Јовановић**ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ АНТРОПОГЕОГРАФСКОГ РАЗВОЈА
НЕГОТИНСКЕ КРАЈИНЕ ДО XX ВЕКА***

Извод: Резултати истраживања презентовани у раду односе се на главне карактеристике антропогеографског развоја Неготинске крајине од првих трагова насељености до почетка XX века. Крајина је по свом положају, историјско-географском континуитету, демографским и просторно-функционалним развојем, сложен територијални систем, по много чему специфичан на простору североисточног дела Србије.

Кључне речи: развој, становништво, миграције

Abstract: The research results presented in the paper refer to main characteristics of anthropogeographic development of Negotinska Krajina from the first traces of settling to the beginning of the XX century. According to its position, historical-geographical continuity, demographic and spatial functional development, Krajina represents a complex territorial system, which is, in many ways, specific on the area of the north-eastern part of Serbia.

Key words: development, population, migration

Трагови раније насељености

Све до почетка XX века насељавања становништва нису били значајнији предмет истраживања. Истраживања становништва у прошлости представљају реконструкцију географских промена и процеса који се у ослањају на историјске и етнографске податке. Насељеност Неготинске крајине датира још из каменог доба, па је највише трагова неолитског човека пронађено поред обала Дунава, у насељима Прахово, Душановац и Радујевац. Постоји низ материјалних доказа који указују да је овај простор насељаван, са већом или мањом концентрацијом становништва у различитим периодима од праисторије до наших дана (Станојевић Т., 1972).

Илири се сматрају најстаријим становницима Подунавља, али су били потиснути од Трачана са североистока. Трачко племе Трибала, које

* Рад представља резултат истраживања на пројекту 146015, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

се населило у пределима око доњег Тимока, измешало се са келтским племеном Скордисци. Та област настањена новим становницима протезала се од Мораве до Тимока, док су се источно од Тимока населили Мези, дошљаци из Дакије (Пантелић Д., 1933). Римљани су покорили Мезе 29. године пре нове ере, а освојену област су формирали као провинцију Мезију коју су поделили на два дела Горњу и Доњу Мезију. Неготинска крајина је остала у саставу Горње Мезије.

Из римског периода су бројна археолошка налазишта са пронађеним римским новцем, керамиком, гвозденим предметима. У археолошком локалитету Метерис западно од села Буковча нађени су римски новац, као и плоча од белог мермера са представом Зевса и Диониса. Северно од села Михајловац налазе се остаци римског утврђења Клеворе. Али највеће утврђење на Дунаву било по неким изворима римски град Децебалум (Прахово), који је сазидао цар Трајан почетком II века. Његови остаци показују да је то било значајно утврђење и по месту изградње, и по димензијама дужине 840 и ширине 485 метара. Град је подигнут на високом, стрмом платоу и облик му је неправилни правоугаоник са широм страном према Дунаву (Пауновић М., 1970). Многа налазишта археолошке грађе (остаци керамике, римског новца, гвоздених предмета, као и трагови римског пута у селима Јабуковцу, Јасеници, Кобишници, Малајници, Самариновцу, Слатини, Уровици, Поповици и Штубику) само су доказ више о постојању римске цивилизације на територији Неготинске крајине.

У време слабљења Римског Царства долазило је до инвазија варвара преко Дунава у долину Тимока. Најезде варвара претвориле су Неготинску крајину у војни логор са великим бројем утврђења и путева. Пут од Виминацијума водио је поред Дунава до данашњег Доњег Милановца, а затим је секао Кључ преко планине Мироча и поново излазио на Дунав код Егете (Брзе Паланке). Од Егете је повезивао Подунавље са Македонијом преко Ад Акваса (Неготина) и Наисуса (Ниша). Пут је грађен у временског императора Тиберија и Клаудија, као и лимеси, системи повезаних утврђених логора, осматрачница и стратешких пунктова, између којих су била велика насеља. Тиберије је био први римски владар који је повезивао утврђења ради успешнијег супротстављања варварима (Пауновић М., 1970). Најезда варвара и њихово често продирање преко Неготинске крајине у долину Тимока доприносили су да се романско становништво повлачи пред Словенима. Словенска племена Негоци и Тимаци били су први који су се населили на територији данашње Неготинске крајине. Романизовано становништво, присутно на Балкану губило је свој романски језик. Један део тог становништва, пред најездом варвара, склонιο се у неприступачне пределе карпатских венаца с десне стране Дунава. Сматра се да су они били етничка основа влашког (романског) становништва у Подунављу (Пауновић М., 1970).

Насеобинске карактеристике средњевековног развоја

Када су Словени населили Балкан, били су у непрекидној борби против суседа и Византије. Тежња Јужних Словена за ослобођењем и осамостаљењем од византијске власти осећала се на овим просторима током XI века, али су све буне биле брзо угушене. Почетком XII века нови ратови Мађара и Византије око Београда и Браничева поново су Неготинску крајину ставили у положај ратног војног логора за византијску војску. Положај подунавског становништва није се мењао за следећих пола века. За то време Срби су покушавали да створе своју државу, а Бугари да обнове своје царство. У сукобу интереса, већ за време Немањиних наследника, Мађари су искористили слабости осталих становника на Балкану и заузели Браничево, док су Бугари задржали Видинску област са пределима око Тимока, Неготинске крајине и Кључа (Станојевић Т., 1972). У следећа два века ова област је променила неколико владара. Средњевековни извори не помињу Крајину као посебну област, па се сматра "да је Неготинска крајина у оквиру Српске деспотовине могла бити слабо насељена тампон-област, погранични предео без тврђава и тргова, практично, ничија земља у којој се због турских, угарских, српских и влашких међусобних односа становништво сасвим проредило и повукло у планине" (Бојанић–Лукач Д., 1969). Колонизација ове области војничким и влашким становништвом – граничарима, након пада Српске деспотовине, индиректно потврђује ранији статус Неготинске крајине.

Етничка превирања су веома значајна историјска категорија и тај процес није завршен ни до данас. По свом географском положају Крајина је интегрални део Влашке низије и с њом представља природну географску целину, без обзира на то што их раздваја Дунав. За миграциона кретања становништва унутар Карпатско-влашког региона Дунав није био препрека. Унутрашња миграциона струјања становништва почињу у римско и византијско доба. Тада су се формирале етничке базе садашњег становништва. Претпоставља се да потичу од трачко-дачко-словенске симбиозе, која је с временом изгубила основне етничке црте својих предака и прерасла у посебну социјалну групу словенских сточара – Влаха, настањених углавном у планинским насељима (Драшкић М., 1969).

Развитак насеља у периоду турске владавине

Новија историографска истраживања, нарочито турске архивске грађе, омогућавају сагледавање миграционих кретања за старије доба турске владавине. Она су такође значајна за познавање порекла и састава данашњег становништва, јер један његов део води порекло од предака досељених у тим миграцијама. Најстарији попис Видинског санцака из 1455. године нам сведочи да је територија била слабо насељена и да је имала ве-

лики број селишта, које је турска власт желела да насели рајом. По Д. Бојанић–Лукач насељавање Неготинске крајине почео је и у основи спровео Али-бег Михаил-оглу, познати крајишник и војни заповедник Подунавља. Први досељеници су имали задатак да привуку и друге слободне људе и да их укључе у дербенцијску (граничарску) службу. Прва фаза насељавања обухватила је период 1467–1483. године, када је већина села насељена. У другој фази миграција (1483–1522) када су се у Крајини већ населили Власи, видински санџакбези су наставили да увећавају свој хас (имање) Власима филурџијама (земљорадницима) и да на њима заснивају или обнављају села. После пописа из 1586, Крајина је ”доживела снажан прилив румунског живља”. У вези са дугим и исцрпљујућим аустро-турским ратом 1593–1606. године, у Влашкој је завладала глад што је многе сељаке навело да се иселе и настане у турском Подунављу. Д. Бојанић–Лукач претпоставља ”да су колонизирани војнуци и власи, етнички Срби, сачињавали најшири слој становништва, који се увећавао становницима из суседних области, из Смедеревског санџака из Влашке, а мање из северне и северозападне Бугарске” (Бојанић–Лукач Д., 1969). Ови Власи су својим најстаријим слојем досељеници с краја XVI века. Стална имиграциона струјања била су могућа јер Дунав није био изразитија препрека за влашке досељенике. Иако су границе чуване, ипак су сељаци било у мањим или у већим групама, било појединачно налазили начина да их пређу. Бежало се ”ноћу под заштитом мрака, а нарочито зими преко залеђеног Дунава. Јака покретљивост влашког становништва, огледала се не само у комуницирању између Влашке и Крајине на лаким чамцима и лађицама, већ и простим пливањем у честом прелажењу са једне на другу страну” (Станојевић М., 1937).

Сматра се да је овај простор насељен крајем XV и почетком XVI века (а можда и раније). Покрети становништва у низији били су јаче изражени, док су се сточари теже покретали. Стога се сматра да су становници из низије, због честе селидби у Влашку, заборавили своје претке и враћали се у Крајину са елементима туђинског етничког обележја. Након пада Српске деспотовине, велики број родова насељавало је Неготинску крајину и за њих се претпоставља да су етнички Срби (Бојанић–Лукач Д., 1969). Турски извори називају ове досељенике власима, јер су у средњем веку тако називани пастири-сточари на Балкану. Турци су, вероватно, прихватили тај термин из српског законодавства или су само преузели одомаћени назив за сточарско становништво што тада није значило етничку, већ социјалну категорију.

Масовније насељавање српског становништва са Косова и Метохије и из динарских области обухватио је XVII век, док је почетком XVIII века дошло до пораста броја влашких домаћинстава, а стагнације броја становника у српским селима. На овом простору су се формирале две етничке заједнице:

– прву заједницу сачињавали су досељеници српског говорног језика – прави Срби,

– другу Власи, који, такође, себе називају Србима. Влашка етничка заједница се делила на Царане које су се населиле у низију поред Дунава и доњег тока Тимока; и на Унгуријане, који су насељавали у брдовите крајеве Крајине, бавећи се углавном сточарством.

У свом делу "Неготинска крајина и Кључ" К. Јовановић издваја неколико миграционих струја становништва које су вековима одржаване раније уходаним правцима. То је косовско-метохијска миграциона струја која је у Крајини била заступљена са 22% родова и 26% кућа, а имала је и већину у 16 села (Јовановић К., 1940). Затим, браничевско-тимочка струја која је обухватала 9,83% родова и 9,21% кућа, а највише их у селима Плавна и Вратна. Шопска струја, са 6,75% родова и 4,50% кућа, је заступљена у селу Вељкову, где су се досељавале мале групе родова, махом занатлије и трговци. Моравско-вардарска струја која је била најслабије заступљена, са 3,23% родова и само са 1,98% кућа, па није било ни једног насеља где би ови становници имали већину. Сматра се да су преци ових родова са Косова и Динаре, али су се дуго задржали у Поморављу и Повардарју док су се у етапама пресељавали у Неготинску крајину (Јовановић К., 1940).

Најстарији подаци из пописа становништва у Видинском санцаку из 1455. године нам казују да, осим раје, на овим просторима има и влашких становника досељених са југа. Они су добијали царска документа (фермане) који су их ослобађали свих рајинских обавеза, тако да су досељеници уживали знатне повластице. Колонизација ретко насељених места влашких сточара је снажнија већ у другој деценији турске владавине после 1459. године. Турцима су досељеници били добро дошли и као земљорадници и као браниоци граница. Користећи се олакшицама и плодном земљом колонисти су се посветили земљорадњи и сточарству. Повратак једног дела избеглог становништва, развој земљорадње и релативно густа насељеност Крајине почетком XVI века последица су стимулативних мера које су Турци предузели у намери да одрже границу према непријатељу са севера. Интервенција централне турске власти почиње од 1524. године изградњом новог граничног утврђења Фетихслама, када је граница Турске померена нешто више ка северу. Крајишничка служба у долини Тимока и поред Дунава источно од Фетихслама није више била потребна и централна власт је донела одлуку да се све крајишничко-војничке (граничарске) и филурцијске (земљорадничке) повластице укину и становништво изједначи са осталом рајом (Бојанић–Лукач Д., 1969). Криза турског феудалног система почела је крајем XVI и почетком XVII века, када се и живот становништва под турском влашћу нагло погоршао. Домаће феудалне друштвене снаге, потиснуте са својих позиција у турском друштву постала су борбена снага против Турака. Њима се придружила и српска црква, јер је и

она била повезана с тим феудалним хришћанским слојем. Стављајући се на чело народних покрета, они су убрзали борбу против Турака. Народ је био спреман да ратује са великом турском силом, а време за устанак су одређивале разне стране силе, полазећи најпре од својих интереса.

Резултате проучавања порекла становништва овог простора објавио је и Ј. Цвијић у својим расправама "Антропогеографски проблеми Балканског полуострва" и "Метанастазичка кретања, њихови узроци и последице", у којима истиче да је Крајина у другој половини XVII века била готово опустела и да се данашње становништво почело досељавати тек крајем XVII века и током XVIII и XIX века. На основу очуване српске топономастике Ј. Цвијић је сматрао да су у влашким селима Неготинске крајине раније живели Срби. Историјска и политичка збивања у прошлости имала су јаког, чак пресудног утицаја на основне правце миграционих кретања у прошлости. Становништво које се сели, тешко напушта свој дом, али када се одлучи на сеобу, оно се не зауставља све док не пронађе земљу колонизације која ће му пружити сигурност и гаранцију бољег живота. Долазећи у нову средину, досељеници су наилазили на низ тешкоћа, морали су крчити шуме, градити куће, навикавати се на климу, воду и земљу. У новој средини морали су прихватити обичаје староседелаца, мењати навике, ношњу, дијалекат. Читава организација живота се мењала, да би се с временом сродили са затеченим становништвом и прилагодили њиховом начину живота. Међутим, често је долазило до антагонизма између алохтоног (досељеника) и аутохтоног (староседелаца) становништва и прилагођавање новом начину живота није било ни брзо ни лако. Изучавајући ову проблематику, Ј. Цвијић је указивао да су досељеници мењали и географску средину у коју су се населили, дајући нове топониме, стварајући нове етничке групе, које се разликују не само од староседелаца већ и од досељеника. Уочено је да досељеници који не одржавају везу са крајем из кога су досељени, знатно брже губе одлике свога краја него они који ту везу наставе и после доласка у нову средину. Тек у другој или трећој генерацији јављају се симпатије и наклоност једних према другима. Тада дошљаци већ заснивају брачне заједнице са староседеоцима, тако да ови етнобиолошки процеси убрзавају њихову асимилацију (Цвијић Ј., 1922).

"Повлаштивање" српских родова на тлу Крајине текло је непрекидно и упоредо са мешањем влашког и српског становништва. За обе етничке заједнице је заједничка православна вера и црква, која је имала значајан утицај у ширењу влашког језика у српским селима. Према подацима из XVIII века, служба Божија и други црквени обреди вршени су на влашком, јер су свештеници махом били из Влашке или повлашених крајева и нису знали српски језик. У таквим условима Срби верници су прихватили влашки, нарочито ако су били у мањини. С временом су мешовити бракови постајали све чешћа појава, иако су чуване традиције да се Србин жени

Српкињом, а Влах Влахињом. У нижим, плоднијим областима Крајине су расла влашка насеља па је потреба за радном снагом била већа. Због тога су често Срби из планинских, пасивних села “призећивани” у влашке куће, јер су они радо прихватили брак са Влахињом. Брзо би научили влашки језик и прихватили традицију која се, осим језика, није много разликовала од српске. Деци из оваквих бракова материњи језик је био искључиво влашки (Јовановић К., 1940). Насупрот овоме, ”посрбљавање” досељеника се запажа у српским селима где Срби имају већину или у српским породицама које “призећују” Влахе. Овакви етнички односи довели су до стапања влашког и српског становништва у са специфичним психоетничким особинама. Интересантна је појава да се ови становници интимно осећају Србима и изјашњавају се као Срби, а махом говоре влашки.

Убрзано расељавање и проређивање становништва почетком XVIII века у Крајини указује на погоршање његовог положаја, све већу несигурност, и бежање што даље од Турака, на север, у Банат или преко Дунава у Влашку, јер су животне прилике биле све теже и драматичније, а збогови масовнији и чешћи. Велики број косовских породица населио се најпре у јужне пределе Крајине. Нешто касније, са севера Влашке потећи ће миграциона струја према прилично опустелом њеном северном делу. Ови велики миграциони покрети становништва дају посебно обележје у Неготинској крајини, насупрот осталим областима Турског Царства, које су у знаку народних покрета, буна и устанака. Аустро-турски ратови су настављени и у XVIII веку са променљивом срећом, а рат који је завршен 1718. године, донео је Аустрији највећи успех на Балкану и наду хришћанима у коначно ослобођење од Турака. Након пожаревачког мира, северозападни део Видинског санџака, тј. Фетихсламска и Кривинска нахија дошле су под аустријску власт. Тако је Неготинска крајина почетком XVIII века истргнута из Видинског санџака, из домена турског система, и укључена у један нови окупаторски систем.

За период аустријске окупације Неготинске крајине (1718–1739) нема довољно историјских података. Из овог периода има мало података у аустријским архивима и за делове Србије који се налазе јужно од Саве и Дунава. Извесно је да је окупација донела и етничке промене, јер су почеле миграције преко Дунава, најпре у Србију, а затим и из ње. Аустријске власти су колонизирале Крајину влашким становништвом из Баната, становништвом румунско-српске струје, које је претходно тамо живело као избеглице. Влашки колонисти су се вратили у Крајину са тзв. влашким језиком. Они су га ширили међу Власима сточарима, који су, подложни утицају, брзо примили ”нешто што је влашко”, тј. њихово. У то време, српски досељеници са Косова били су бројнији, али, померајући се на север, и они су с временом мешали са влашким становништвом и постепено примали влашки језик. Нова досељавања румунских маса током XVIII и почетком

XIX века само ће још више ојачати влашке традиције, нарочито употребу њиховог језика (Станојевић Т., 1972).

Повратком Неготинске крајине под турску власт после 1739. поново се отвара питање статуса ове области. У периоду између два рата у Крајини је владао релативан мир. За разлику од тадашње Србије, у овој области нема података о побунама и хајдучији. Иако дажбине према Турцима нису биле мале, становништво их је плаћало својим оборкнезовима углавном без застоја у току године. Међутим, нови ратови између Аустрије и Турске (1788–1791) знатно су утицали на погоршање прилика у Крајини.

Вест о почетку устанка у београдском пашалуку Неготин је дочекао са закашњењем, у граду није било буне, али одређена превирања су постојала. Даљи развој догађаја у Крајини био је повезан са развојем Првог српског устанка и зависио је од спољно-политичких збивања, у првом реду у Турској, али и од војне сарадње Срба и Руса после 1806. године. Устанак је почео под специфичним условима, како је говорио Вук Караџић: “они су ову буну почели само из очајања; о неком срећнијем напретку није се могло ни сањати, акамоли на јави мислити, него да се освете субашама и дахијама и ако би било како могуће да их проћерају, па остану опет раја под владањем доброг царевог везира... Устаницима се 1804. године придружио Вељко Петровић ”који се обуче тајно у хајдучке хаљине, припаса оружје... У сусрету са Карађорђевићем, Вељко му се преда и тако почне заједничку борбу против Турака.”(Караџић В., 1898) Да устаници нису имали ширег плана о ослобођењу и других покрајина српских, показује пример Карађорђевићеве понуде Бечу ”да је жеља српског народа да пређе под Хабзбуршку династију” само да би се нашао ослонац на велику силу. Иако је овај корак био лични став Карађорђевићев, он показује у каквим тешким приликама су били устаници и колико су тада покретачи устанка могли да мисле на проширивање устанка и ван београдског пашалука. За српске вође Крајина и Неготин су тада били далеко, али са првим великим победама 1805. и 1806. године и заузимањем Београда и Шапца ситуација се мења. Руси постају нови савезници, а Крајина и Неготин постају област која игра велику улогу у одбрани тековина Првог српског устанка на крајњем североистоку Србије где су се укрштали интереси Русије, Аустрије и Турске.

Неготин и Крајина су 1809. године поново прешли у турске руке. Није било тешко Турцима да кулуком становништва изграде јака утврђења за одбрану. Неготин је био у шанчевима, Прахово је изграђено у право ратно утврђење. Али до рата није дошло јер су Турци без борбе напустили Неготин и побегли преко Тимока. Тако је Неготин ослобођен од Турака, а Вељко Петровић је био постављен за војводу крајинског. ”Његова страст и задовољство да отима од Турака, чинили су га у очима његових момака праведним и вољеним господарем, за кога су били спремни живот да дају. Али мало по мало, повезивањем са неготинским трговцима, закупљивањем

скела, наплаћивањем царине на Дунаву, учешћем у трговини и располагање "силним богатством" Крајинским, Вељко се без своје воље нашао у тaborу оног повлашћеног слоја који се стварао у борби за ослобођење од турског феудализма" (Станојевић Т., 1972).

У то време, у Неготинској крајини је живео Вук Караџић као комесар Правитељствујушћег совјета, па је добро упознао живот народа у овом делу Србије. Боравећи у Крајини као судија и као цариник, имао је прилике да у додиру са варошанима и сељацима упозна опште прилике, народни језик, обичаје, веровања и историјску традицију овог краја. Вук је често посећивао Хајдук-Вељка, саветовао га у политичким питањима и веома ценио његову храброст. Када је донесена одлука о одбрани Неготина, Вук је саветовао Вељку да се у град не затвара, већ да припреми шанчеве на висовима око Неготина, па ако не успе у одбрани града да се може повући на утврђене положаје ван Неготина (Станојевић Т., 1972). Међутим, знало се да Турци спремају велику војску која је имала задатак да сломи одбрану града и да омогући напредовање према Београду. Однос снага био је апсолутно у корист Турака и Вељко се одлучио на позициону одбрану у утврђеном Неготину. Деветнаестог дана опсаде града, која је потпуно исцрпла његове браниоце, погинуо је Хајдук-Вељко Петровић. Његово јунаштво народ је опевао у многим песмама.

Историјских података о приликама у Неготинској крајини после 1813. године нема много. Ово кратко раздобље до коначног ослобођења Неготина и прикључења Крајине Србији 1833. године карактерише спремност Турака да одрже мир у Крајини по сваку цену. Из тог разлога морали су да признају некадашње крајинске повластице као основу односа између Турака и Срба и да потраже подршку домаћег становништва преко оборкнезова (Стојанчевић В., 1958).

Главне одлике антропогеографског развоја од ослобођења до почетка XX века

Спремност народа на нове буне није угушена и 29. маја 1833. године, уз велику радост у Србији, а посебно у Крајини, кнез Милош је својом прокламацијом објавио да су некад "отргнути" крајеви враћени Србији. Ослобођени народ је рушио турска утврђења, а у исто време био на опрезу. Постојала је могућност напада Турака из Видина, али до тога није дошло.

Масовна досељавања, када је у Неготинској крајини насељена главнина становништва, била су за време владавине кнеза Милоша и у периоду аустријске окупације (1718–1738), када су насељени и планински крајеви. Кнез Милош је према досељеницима био предусретљив, поклањајући им земљу и ослобађајући их неко време од пореза и дажбина. Становништво под Турцима, које је бежало од зулума и тираније, морало је тра-

жити склониште у Србији. Према истраживањима Т. Ђорђевића, пред крај владе кнеза Милоша становништво се утростручило, што указује на пораст броја становника који су се ”досељавали из свију околних земаља” (Ђорђевић Т., 1921). На простору источне Србије, српска насеља чинила су знатну већину, са изузетком Кључа, где су Власи били у апсолутној, и Крајине где су били у релативној већини (Стојанчевић В., 1957). Нема сумње да су миграције текле непрекидно и да досељавања на овој територији никад нису престајала. ”Ово сукцесивно придолажење из разних крајева, нарочито из турских области, а мање из Влашке, Аустрије и Црне Горе, добијало је кадкад врло јаке и снажне импULSE, што је у првом реду зависило, или било проузроковано, војно-политичким догађајима на границама Србије или друштвено-економском ситуацијом у суседству Србије” (Стојанчевић В., 1966).

На простору североисточне Србије одржао се вековни континуитет насељености, честим обнављањем и поновним насељавањем становништва. На територији Неготинске крајине је мешовито српско и влашко становништво досељено јаким миграционим влашко-српским и косовско-метохијским струјама. Најстарији досељенички слој Влаха потиче с краја XVI века, а међу српским становништвом има потомака досељеника и из друге половине XV века. У многим насељима становништво је по свом саставу прави мозаик састављен од различитих миграционих струја, па се по свом пореклу, специфичним обележјима у етничком и културном смислу разликује од осталих насељаваних крајева Србије. Разлике су се огледале и у традиционалном начину привређивања, затим у обичајима, ношњама, играма и др.

После 1833. године Неготинска крајина, као периферна област, је имала сва обележја друштвено-економског развоја Србије. Током историје ова област је била дуго ван Србије. Ослобођењем од Турака и турског феудализма били су створени услови за изградњу нових друштвених односа у Крајини, као и у Србији. Целокупна територија ослобођене Србије подељена је на пет великих области које се више нису називале нахије, већ сердарства и то: рашко, расинско, подунавско, мачванско и тимочко. Сердарства су се састојала од мањих територија – окружја, а она су се делила на срезове. За седиште тимочког сердарства кнез Милош је одредио Неготин. По новој територијалној подели, тимочко сердарство је имало три окружја: књажевачко, црноречко и крајинско са Поречом.

На основу закона о устројству округа и срезова из 1839. године формиран је крајински округ, који је остао у истим границама кроз цео XIX век и почетком XX века, иако су неколико пута доношени нови закони о административној подели земље. Налазећи се на крајњем североистоку, најпре Кнежевине, а затим и Краљевине Србије, овај округ граничио се на северу са Румунијом, на истоку са Турском, а после ослобођења од Турака са Бугарском. У војностратешком погледу, крајински округ је био

предстража Србије, која се борила за своју самосталност. На одређивање граница округа нису утицали природни и економски услови, већ потреба за таквом територијално-административном целином, састављеном од Неготинске крајине, Кључа и Пореча. За територијални назив округа задржан је назив Крајина. Вук Караџић у свом "Рјечнику" је написао да је Крајина "један комад земље између Тимока, Дунава, Кључа и Порјечких планина", док К. Јовановић у својој антропогеографској студији о Крајини и Кључу наводи да се тај предео граничио "на северу са Кључем изнад Брзе Паланке, на западу планинским венцима Мироча, Великог гребена и Дели Јована, на југу Јелашничким потоком до ушћа у Тимок и на истоку реком Тимок до свог ушћа у Дунав" (Јовановић К., 1940). Неготинска крајина је назив за територију Крајине који се јавља у XIX веку, у време када Неготин постаје прво војно-стратешко утврђење, а затим политички, економски и културни центар Крајине.

Крајинско округ је обухватао срезове: крајински са седиштем у Неготину, кључки са седиштем у Кладову, поречки са седиштем у Доњем Милановцу, а касније и брзопаланачки са привременим седиштем у Неготину. То је била територија између Дунава и Тимока, чија се граница са северозапада, запада и југозапада протезала између Звижда и Мајданпека до планине Стола, а затим преко села Луке, низ поток Јелашницу до Тимока. Овој територији припадало је и утврђено дунавско острвце Адакале (Станојевић Т., 1972). Турци су непосредно пре избијања Првог српског устанка утврдили Неготин из стратегијских разлога изградивши војни логор који је имао више од 250 кућа, неколико дућана и механа. Пре Турака су и Аустријанци утврђивали Неготин из сличних разлога, тако да је с временом прерастао у варош. Као седиште оборкнеза за Крајину, постаје тржиште и политички центар. Постављањем Хајдук Вељка за војводу крајинског, Неготин постаје и управни центар. После ослобођења од Турака и прикључења Крајине Србији, Неготин постаје трговачки и културни центар који у XIX веку спада у развијеније вароши ондашње Србије.

Статистичка служба Кнежевине Србије установљена је 1834. године за пружање првих података о броју становника. Редовно вођење статистике становништва заведено је због две основне државне потребе - војске и пореза, па су у почетку, осим других недостатака, све националности бројане заједно. Између два прва пописа 1834. и 1854. године број становника крајинског округа повећао се од 41.476 на 58.050 становника највише досељавањем. Природни прираштај већ тада је негативан и то -1,57% (наталитет 35,62%, морталитет 37,19%) и тај депопулациони тренд ће остати до данашњих дана (Радовановић М., 1958). Насељеност ове области се мењала, некад је била више, а некад мање насељена, што је, углавном, зависило од ратова и политичких прилика. Крајем XVIII века била је насељена више него иједна област Србије због повластица које је Турска давала та-

дашњем становништву. Међутим, после Првог српског устанка из ње се већи број становника иселио у ослобођене крајеве Србије. Након коначног ослобођења од Турака настаје период пораста броја становника, што траје до првог пописа у XX веку.

Тако је Неготин од малог утврђења само неколико деценија после ослобођења од турске власти постао центар крајинског сердарства, у коме су били концентрисани највиши органи власти за Тимочку крајину. Захваљујући свом географском положају и повољним условима за привредни развој, он је постао најзначајнија трговачка варош у овом делу Србије. Чиниоци, свештенство и нове грађанске установе које се формирају, дали су Неготину изглед грађанске вароши. После рата и разарања Крајина је ушла у један миран период развоја.

Интереси моћних сила Русије и Аустроугарске све су се више укрштали на Балкану. У самој Турској је долазило до изражаја рушење централне власти и раслојавање друштва. Неспособност државне власти да сачува одређени ниво законитости и поретка у земљи, све је више изазивала незадовољство и немире поробљених народа. Повремене кризе и буне слиле су се у организовану борбу против Турске (ратови 1867/1877). Ратом за ослобођење (1912/1918) балканско становништво је створило заједничку државу СХС 1918. године. На основу Видовданског устава, уредбом о подели земље на области од 26. априла 1922. цела земља је била подељена на 33 области. По овој уредби, бивши окрузи крајински и тимочки постали су нова тимочка област са седиштем у Зајечару. Мање територијално-политичке јединице остали су срезови и општине.

Тимочка област је имала 9 срезова, као и пре рата, са 179 општина, 218 насеља, 50.242 домова и 261.022 становника. Срезови крајински и неготински проширени су преко Тимока, добивши насеља која су припадала Бугарској. Била су то села: Велики и Мали Јасеновац и Шипиково (припали су крајинском срезу) и Браћевац, Злокуће, Црномасница и Ковилово – припали су неготинском срезу (Станојевић Т., 1980). Реорганизацијом локалне управе 1922. Неготин је изгубио статус окружне вароши. Тек 1930. године враћен му је тај статус и установљен је и срески суд за крајински и неготински округ. Период између два светска рата није био тако дуг да би настале значајне промене у животу Крајине и Неготина. По попису из 1921. Неготин је имао 5.872 становника и 1.221 домаћинство, по попису 1931. године 6.217 становника и 1.410 домаћинстава, а следећи попис је обављен тек после Другог светског рата.

Узроке ниског природног прираштаја не треба тражити само у ратовима него и у слабом наталитету. Становништво ове области је ограничило рађање деце на једно или двоје. М. Лутовац у раду "Неготинска крајина и Кључ" је писао: "ако се прво роди женско дете, може се допустити да дође још једно у нади да ће оно бити мушкарац и ту се стаје било оно

мушко или женско. У случајевима где су у једној кући два мушкарца, други је на већој цени него јединац или прворођени син, јер он по правилу одлази на женино имање и наставља живот куће свог таста” (Лутовац М., 1959) Један од узрока ниског наталитета је у раслојавању и уситњавању поседа. Али се не може само тиме објаснити ова појава пошто су и врло богата домаћинства ограничавала рађање на једно или двоје деце. Систем ”једног детета” нарочито је био заступљен у богатим селима и то подједнако и код становника српске и влашке говорне групе.

Неготинска крајина је 1910. године имала 51 насеље са 1.391 варошком кућом и 10.632 сеоске куће, са 78.323 становника, од којих је 6.594 живело у варошима, а 71.729 на селу, и захватала је већи простор од данашњег. У Крајину су тада спадала насеља Река, Брза Паланка и Купузиште који припадају општини Кладово. Насеља која су на територији садашње зајечарске општине има 12 (Глоговица, Дубочане, Чокоњар, М. Јасикова, В. Јасикова, Копривница, Јелашница, Табаковац, Брусник, Салаш, Метриш, Кленовац). До 1919. четири насеља су припадала Бугарској (Браћевац, Злокуће, Црномасница и Ковилово) када су припојена Неготинској крајини. Просечан број становника по насељу износио је 1.555, што указује на чињеницу да су срезови у Неготинској крајини били густо насељени.

У том периоду најдинамичнији развој и највећи пораст броја становника у Неготинској крајини имала су сеоска насеља северно од Неготина, где су постојали услови за свестранију производњу (житарице, виноградарство, сточарство), а то су Видровац, Јабуковац и Штубик и насеља на ободу према Неготинској низији и она поред Дунава, као Брусник, Буковче, Србово, Јасеница, Прахово, Радујевац, Милошево, М. Каменица, Слатина и Уровица. Сеоска насеља поред Тимока (Рајац, Мокрање, Тамнич) и насеља у вишој области Неготинске крајине (Поповица, Сиколe и Вратна) дуго су стагнирала. По величини насеља, ако се изузме Неготин као окружна варош, највећа насеља су била Јабуковац (4.186), Радујевац (3.022) и Уровица (3.002). Следећа насеља по величини и броју становника била су: Сиколe, Мокрање, Душановац, Кобишница, Буковче, Прахово и Штубик (са више од 2.000 становника). Насеља која су имала између 500 и 1.000 становника су Вељково, Смедовац и Вратна, док су остала насеља имала између 1.000 и 2.000 становника.

Од 1910. до 1921. у Србији није било пописа становништва јер су вођени Балкански и Први светски рат, па следе два пописа 1921. и 1931. године. После Другог светског рата урађени су пописи становништва 1948. и 1953. године где је дошло до опадања броја становника.

Распадање патријархалних породица и прелажење на капиталистичке односе на почетку XX века је текао неуједначено, зависно од производних снага у одређеним деловима Неготинске крајине. У селима поред Тимока и Дунава, где је земљорадња била развијена и где се појавило тр-

жиште раније него у другим деловима проучаваног простора, процес распадања великих задружних породица био је већ завршен почетком XX века. Нових деоба је било мало па је и пораст броја становника утицао на изградњу нових кућа и стварање нових домаћинстава.

Лоши услова привређивања, удаљености од Неготина и слаба повезаности с њим, условиле су промене које су пред Први светски рат биле најинтензивније. Распадање патријархалних породица имало је за последицу деобу већих домаћинстава на мање, али зато сиромашније породице, па се тако број домаћинстава брже повећавао од броја становника. То је било праћено смањивањем броја грла стоке, неродним и сушним годинама, слабим извозом производа, пореским оптерећењима који су доводила до криза и најављивала период значајних економских промена. Приликом деобе домаћинстава дешавало се да браћа добијају по један точак од запрежних кола, или су једног вола користили заједнички (Станојевић Т., 1980).

Неједнак пораст броја становника био је последица природних услова за живот људи. Неготинска низија била је гушће, док су брдске области биле ређе насељене. Неготин је тада био опкољен неготинским блатом или ритом и та околност је знатно утицала на пораст броја становника и нова досељавања. Још је кнез Милош после обиласка источних крајева земље, сматрао да је ”потребно да се варош премести на Дунав, како из здравствених, тако из економских разлога”. У сталном ишчекивању, варош је стагнирала на свим пољима и тек је 1868. урађен Први урбанистички план који је, уместо премештаја старе вароши, предвиђао изградњу потпуно новог Неготина на обали Дунава, између Кусјака и Прахова. Варош никада није изграђена, а требало је да прође још осамдесетак година до исушивања неготинског рита (1938) који је био извор болести и других невоља.

Највећи проценат становника Неготинске крајине, више од 96%, живело је на селу бавећи се земљорадњом и сточарством. Целокупна егзистенција становништва заснивала се на екстензивном начину производње који се споро мењао. Структура занимања сеоског становништва није се мењала, а заснивала се на традицији по којој син наслеђивао оца на имању. Једино су деца богатијих сељака ишла, евентуално, на школовање или занат.

У неготинској вароши структура занимања је била разноврснија. У односу на укупан број становника, земљорадњом и сточарством бавило се око 30%, занатством више од 15%, трговином око 7% и другим услужним делатностима (чиновништво, кочијаши, свештенство, служитељи, лађари итд.) око 10%. Занатство је било доступно једино деци занатлија, а сличних ограничења било је за трговце, који су за отварање трговине морали да имају почетни капитал, па су њихова деца наслеђивала занатску или трговачку радњу и имала обезбеђену егзистенцију. Постојало је неписано правило да се професија родитеља не мења. Тако су свештеничке породице школовале синове за свештенике, учитељске за учитеље итд. У првој поло-

вини XX века јављају се и први рудари у рудницима угља у Сиколу и Јабуковцу, док је појава домаће интелигенције била везана за чиновнички и трговачко-занатлијски сталез.

На почетку XX века становништво Крајине се изјашњавало за српску националност, мада су постојале, као што и данас постоје, етничке и говорне разлике између две најбројније групе становника, Срба и Влаха. Оне су се формирале током дугогодишњег развоја Крајине, мешањем српског и румунског становништва под истим друштвено-историјским условима, миграцијама било из Крајине у Румунију (Влашку) или из Влашке у Крајину. У тим миграцијама важан фактор у формирању националности било је стално долажење и насељавање маса са југа, све до Дунава. Временом су се етничке особине модификовале и стапале у приближно јединствену етничку основу. Формирању те заједничке етничке основе највише је допринела Православна црква, која је била заједничка верска институција за све у Крајини. Било да су "посрбљени" Власи или "повлашени" Срби, њихов живот је имао верска обележја, што је утицало на брисање разлика међу групама које су се досељавале у ову област. Ипак су остале неке етничке разлике, које се, пре свега, огледају у коришћењу материјалног језика. Срби су сачували српски језик са примесама локалног дијалекта, док су измешани Срби и Власи задржали влашки говор. У селима Крајине где становници говоре претежно влашким језиком, и Срби се тим језиком служе, као што у српским насељима и Власи говоре српски.

Подаци из 1931. нам указују да се у насељима Неготинске крајине (по употреби влашког материјалног језика) издвајају села Србово и Дупљане. Шаркамен и Трњане су била насеља у којима се готово искључиво говорило српски. У свим осталим насељима становништво се служило и једним и другим језиком. У томе су се нарочито издвајали Неготин и Радујевац. У Радујевцу међу становницима који су говорили влашки, било је и досељеника Срба, док се у Неготину углавном говорило српским језиком јер је било мање влашких досељеника. Осим по материјалном језику, остале етничке разлике између Влаха и Срба биле су изражене у народној ношњи и у неким обичајима и веровањима.

Закључак

На простору североисточне Србије одржао се вековни континуитет насељености, честим обнављањем и поновним насељавањем становништва. На територији Неготинске крајине је мешовито српско и влашко становништво досељено јаким миграционим влашко-српским и косовско-метохијским струјама. Најстарији досељенички слој Влаха потиче с краја XVI века, а међу српским становништвом има потомака досељеника и из друге половине XV века. У многим насељима становништво је по свом саставу прави мозаик састављен од различитих миграционих струја, па се по

свом пореклу, специфичним обележјима у етничком и културном смислу разликује од осталих насељаваних крајева Србије.

ЛИТЕРАТУРА

- Бојанић–Лукач, Д. (1969). Неготинска крајина у време турске владавине – на основу извора из 15. и 16. века. *Гласник ЕМ*, књ. 31–32, Београд. 67–72.
- Драшкић, М. (1969). Порекло становништва и етнички процеси у селима неготинске општине. *Гласник ЕМ*, књ. 31–32, Београд. 31–85.
- Ђорђевић, Т. Р. (1921). Насељавање Србије за време владавине кнеза Милоша Обреновића (1815–1839). *Гласник СГД*, св. 5, Београд. 120.
- Живковић, Љ., Шабић Д. (2003). Нека демографска обележја Неготинске крајине. *Зборник радова “Еколошка истина”*, Д. Милановац.
- Јовановић, К. (1940). *Неготинска крајина и Кључ*. Насеља и порекло становништва, књ. 29, Београд. 4–108.
- Лутовац, М. (1959). Неготинска крајина и Кључ. *Зборник радова ГИ*, књ. 15, САНУ, Београд. 10.
- Пауновић, М. (1970). *Ђердап и Тимочка крајина*. Биноза, Загреб. 71–194.
- Пантелић, Д. (1933). Из прошлости Тимочке крајине. *Споменица стогодишњице ослобођења Тимочке крајине (1833–1933)*, Београд. 54.
- Станојевић, М. (1937). Антропогеографски преглед Тимочке крајине. *Зборник радова*, књ. 4, Зајечар. 63.
- Станојевић, Т. (1972). *Неготин и Крајина*. Књига 1, Неготин. 26–155.
- Станојевић, Т. (1980). *Неготин и Крајина*. Књига 2, Неготин. 16–235.
- Стојанчевић, В. (1957). *Кнез Милош и источна Србија*. Историја народа Југославије, књ. 2, Просвета, Београд. 119.
- Стојанчевић, В. (1988). Историјска прошлост крајева источне Србије 1804–1833. *Тимочка крајина у 19. веку*, *Зборник радова*, Књажевац. 334.
- Цвијић, Ј. (1922). Метанастазичка кретања, њихови узроци и последице. *Српски етнографски зборник*, књ. 24, Београд. 132.

Ljiljana Živković
Slavoljub Jovanović

BASIC CHARACTERISTICS of ANTHROPOGEOGRAPHIC DEVELOPMENT of NEGOTINSKA KRAJINA TILL XX CENTURY

Summary

A century long continuity of settling maintained on the area of north-eastern Serbia by frequent renewal and repeated settling of the population. The population of Negotinska krajina was mixed Serbian and Wallach that was settled by strong migration Wallach-Serbian and Kosovo-Metohia streams. The oldest immigration stream of Wallachs originated from the end of the 16th century, while among the Serbian population, there were also migrant descendants from the second half of the 15th century. The population of many settlements represented a real mosaic consisted of various migration streams. According to its origin, specific characteristics in ethnic and cultural sense, it differed from other settled regions of Serbia.